

پنجره‌ی جمعیتی در ایران؛

هدیه یا وام؟

سعیدرضا قدرت

بی‌سابقه در تاریخ جمعیتی کشور پیش خواهد رفت».

آنچه باید به آن توجه داشت سالمندی جمعیت است که در آینده تجربه خواهد شد و با توجه به ورود متولدین سال‌های میانه‌ی دهه‌ی ۶۰ به سنین سالمندی، تجربه‌ی سالمندی جمعیت، سریع و اثرگذار خواهد بود. اگر برای جمعیت مزبور در سنین طلایی فعالیت، کار مناسب و با چشم‌انداز زمان بازنشستگی مهیا نشود، ورود آنان به سنین سالمندی، کشور را با مشکلات غیر قابل جبرانی مواجه خواهد کرد.

● رشد جمعیت یا ساختار جمعیت

در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم، نگرانی کشورها و سازمان‌های جهانی، حول افزایش جمعیت، خصوصاً انفجار جمعیت بود؛ ولی با ادامه‌ی روندهای تغییرات جمعیتی و بروز

تعریف فعالیت اقتصادی، جای بررسی‌های بیش‌تری دارد؛ چرا که در صورت عدم برنامه‌ریزی‌های مناسب و کارا برای موج عرضه‌ی نیروی کار جوان و جویای کار به بازار کار، به‌جای استفاده از مزایای این موهبت جمعیتی، شاهد بروز آثار مخرب پدیده‌ی جوانان بیکار با توجه به ویژگی‌های سنین جوانی، خواهیم بود.

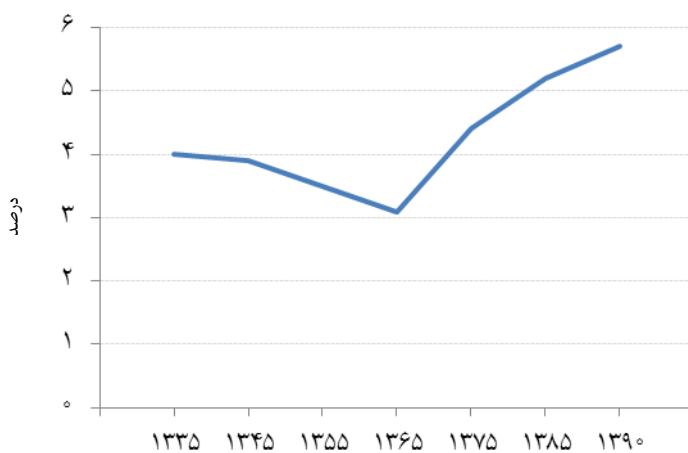
آنچه بر اهمیت بررسی این دوران می‌افزاید سالمندی مفرط جمعیت در آینده و تقریباً زمانی است که برآمدگی هرم سنی وارد سنین سالمندی می‌شود. همان‌طور که حسن سرایی [۳] می‌گوید، «جمعیت ایران در آستانه‌ی سرشماری سال ۱۳۸۵ وارد دریچه‌ی جمعیتی شده و این پنجره‌ی جمعیتی حدود چهار دهه باز می‌ماند و در حدود سال ۱۴۲۵ بسته خواهد شد. پس از بسته شدن پنجره‌ی جمعیتی، جمعیت ایران به سوی پیری مفرط و

دورانی که نزدیک به ۷۰ درصد از جمعیت یک کشور در سنین ۱۵-۶۴ قرار می‌گیرد، به‌تعبیر جمعیت‌شناسان، پنجره‌ی جمعیتی^۱ و به‌تعبیر اقتصاددانان، هدیه یا موهبت جمعیتی^۲ نامیده می‌شود. پنجره‌ی جمعیتی از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی قابل بررسی است.

آنچه در کشور ما از اهمیت خاصی برخوردار است، مسئله‌ی ساختار سنی نامتناسبی است که حاصل دوره‌ی افزایش جمعیت^۳ دهه‌ی ۶۰ می‌باشد. برآمدگی هرم سنی مربوط به موالیید دهه‌ی ۶۰ در مقاطع زمانی مختلف، چالش‌هایی را در مسیر توسعه ایجاد می‌کند که به نوبه‌ی خود می‌تواند فرصت‌هایی طلایی را نیز برای کشور خلق نماید.

عبور برآمدگی هرم سنی، در مقاطع سنین جوانی و میان‌سالی و کهن‌سالی موجب ظهور مسائل و مشکلاتی در عرصه‌ی برنامه‌ریزی‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و... در کشور می‌شود که بررسی هر کدام می‌تواند موضوع یک پژوهش باشد.

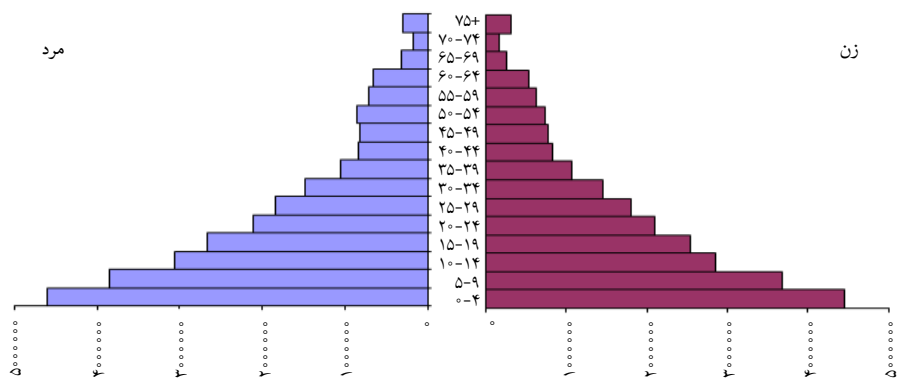
از جمله موضوعات مورد توجه برای بررسی‌های جمعیت‌شناختی، پدیده‌ی سالمندی جمعیت است که از هم‌اکنون توجه پژوهشگران و برنامه‌ریزان را به خود جلب نموده است؛ ولی به نظر می‌رسد مشکلات مربوط به گذار موالیید از سنین جوانی و میان‌سالی که سنین طلایی فعالیت هستند، به‌ویژه با توجه به

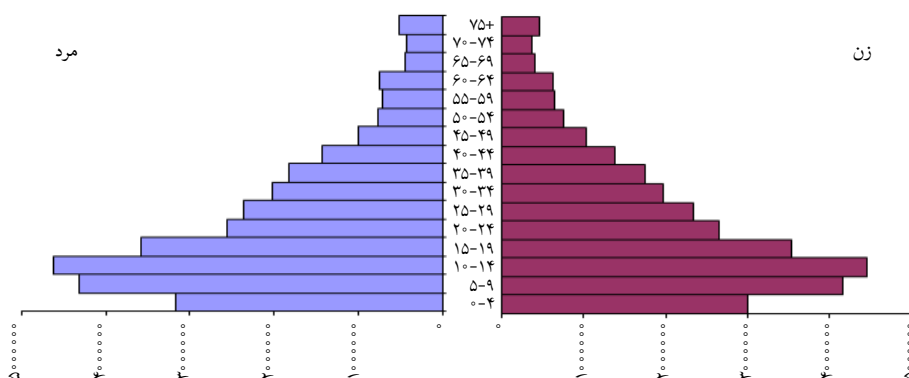
شکل ۱- میزان سالمندی جمعیت کشور در سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ (درصد؛ مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن)

سعیدرضا قدرت کارشناس دفتر شاخص قیمت‌های مرکز آمار ایران است.

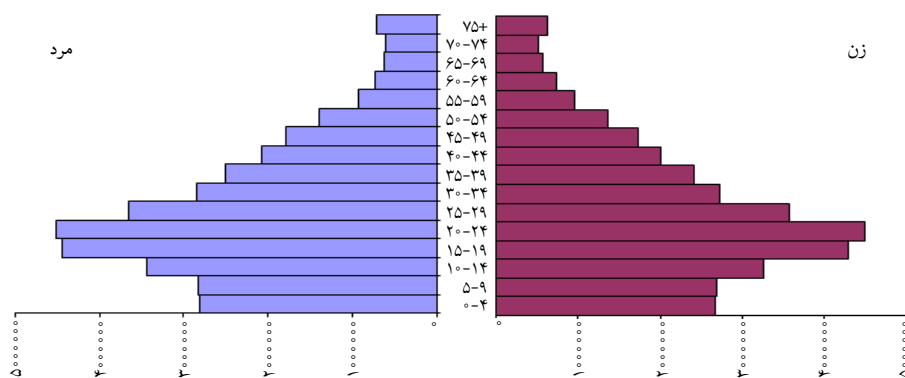
شکل ۲- هرم جمعیتی ایران در سال ۱۳۶۵

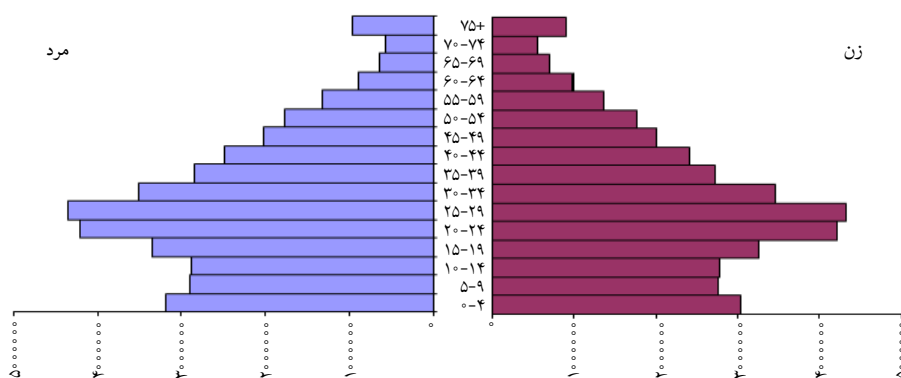
شکل ۳- هرم جمعیتی ایران در سال ۱۳۷۵

شکل ۴- هرم جمعیتی ایران در سال ۱۳۸۵

شکل ۵- هرم جمعیتی ایران در سال ۱۳۹۰

جدول ۱- توزیع جمعیت کشور بر حسب گروه‌های عمده‌ی سنی طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۰

۶۵ساله و بیش‌تر		۱۵-۶۴ساله		۱۴-۰ساله		گروه‌های عمده‌ی سنی
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۴۰	۷۵۱,۸۸۸	۵۳,۸	۱۰,۲۰۶,۶۸۱	۴۲,۲	۷,۹۹۶,۱۳۵	۱۳۳۵
۳۹	۹۶۸,۱۰۵	۵۰,۰	۱۲,۵۵۰,۴۸۹	۴۶,۱	۱۱,۵۶۰,۳۲۹	۱۳۴۵
۳۵	۱,۱۸۶,۴۷۰	۵۲,۰	۱۷,۵۱۲,۹۱۱	۴۴,۵	۱۵,۰۰۹,۳۶۳	۱۳۵۵
۳۱	۱,۵۲۵,۴۳۱	۵۱,۵	۲۵,۴۴۵,۵۶۲	۴۵,۵	۲۲,۴۷۴,۰۱۷	۱۳۶۵
۴۴	۲,۶۲۷,۵۳۷	۵۶,۱	۳۳,۷۰۲,۴۰۶	۳۹,۵	۲۳,۷۲۵,۵۴۵	۱۳۷۵
۵۲	۳,۶۵۶,۵۹۲	۶۹,۷	۴۹,۱۵۷,۵۶۱	۲۵,۱	۱۷,۶۸۱,۶۲۹	۱۳۸۵
۵۷	۴,۲۹۹,۴۱۹	۷۰,۸	۵۳,۲۷۷,۶۴۰	۲۳,۴	۱۷,۵۷۲,۶۱۰	۱۳۹۰

مأخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن

جوان با بیش از ۴۰ درصد جمعیت در سنین ۱۴-۰ با ورود به پنجره‌ی جمعیتی، در حال حاضر و با توجه به داده‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ به ۲۳/۴ درصد رسیده است. این در حالی است که جمعیت ۱۵-۶۴ساله از ۵۳,۸ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۵۰ درصد در سال ۱۳۴۵ کاهش داشته و در سال ۱۳۸۵ به ۶۹,۷ و در سال ۱۳۹۰ به ۷۰,۸ درصد رسیده است و با توجه به رشد صعودی نسبت جمعیت ۶۵ساله و بیش‌تر به کل جمعیت، کشور به سمت سالمندی جمعیت پیش می‌رود.

یکی دیگر از شاخص‌های مرتبط با ساختار جمعیت، نسبت وابستگی^۵ است، که

نامطلوب ساختار جمعیت یا حتی تغییرات طبیعی در ساختار جمعیت (ساختار سنی) و عدم برنامه‌ریزی برای مدیریت این تحولات است.»

🕒 پنجره‌ی جمعیتی؛ هدیه یا وام؟

تعبیر وام^۴ (دین) جمعیتی، ناظر بر این معناست که فرصت استفاده از مرحله‌ی پنجره‌ی جمعیتی از دست رفته و به چالشی پیش رو تبدیل شده است.

با توجه به جدول ۱، تغییرات اساسی ساختار سنی جمعیت کشور در سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ مشهود است. جمعیت کشور از ساختار

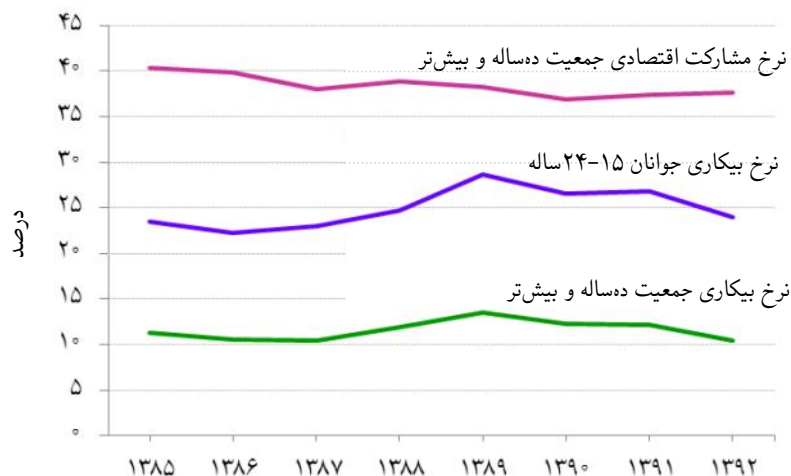
پدیده‌ی گذار جمعیتی، سایر چالش‌های جمعیتی خودنمایی کرد، به این نحو که گذار سنی، ساختار سنی، پنجره‌ی جمعیتی، سالمندی جمعیت و... وارد نوشتگان جمعیت‌شناسی شد. رشد ناگهانی جمعیت که تمام هم‌برنامه‌ریزان و کارشناسان را به خود معطوف کرده بود، در حالی که سیاست‌های کنترل موالید و تحدید نسل با جدیت اجرا می‌شد، ساختار سنی جمعیت‌ها را دچار تغییراتی کرد که سابقه نداشتند (شکل‌های ۱ تا ۵).

همان‌طور که خسروی و شمگیر [۱] می‌گویند، «رشد جمعیت در ایران مشکل اساسی نیست، اما آنچه که باعث شده این متغیر و روند تحولات آن نگران‌کننده به نظر رسد، تغییرات نامطلوب در ساختار و ترکیب جمعیت کشور است که آثار و پیامدهای منفی متعددی برای نظام اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور داشته است. از این رو آنچه در مباحث جمعیتی کشور به‌عنوان تهدیدی جدی مطرح است و حتی در بسیاری از موارد، امنیت عمومی جامعه را نیز با آسیب‌های جبران‌ناپذیری مواجه می‌کند، تغییرات

جدول ۲- نسبت وابستگی* جمعیت کشور در نقاط شهری و روستایی در سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰

سال	کل	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۳۵	۸۵,۷۱	۷۷,۷۹	۸۹,۵۷
۱۳۴۵	۹۹,۸۲	۹۰,۸۰	۱۰۶,۰۶
۱۳۵۵	۹۲,۴۸	۷۹,۶۰	۱۰۵,۶۰
۱۳۶۵	۹۴,۲۲	۸۴,۵۱	۱۰۷,۲۰
۱۳۷۵	۷۸,۰۹	۷۱,۱۶	۹۰,۳۰
۱۳۸۵	۴۳,۴۰	۳۹,۸۰	۵۱,۸۰
۱۳۹۰	۴۱,۰۵	۳۸,۳۰	۴۸,۴۱

* برای محاسبه‌ی نسبت وابستگی از نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ استفاده شده است.

شکل ۶- نرخ مشارکت، نرخ بیکاری ۱۰ ساله و بیش‌تر و نرخ بیکاری جوانان ۱۵-۲۴ ساله در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۲ (درصد؛ مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، نتایج طرح‌های آمارگیری نیروی کار)

مرجع‌ها

- [۱] خسروی و شمشگیر، حسن (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی تحولات ساختار جمعیت در ایران با رویکرد امنیت اقتصادی، تهران: مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- [۲] خواستار، حمزه (۱۳۸۹). نقش ساختار سنی نیروی کار در برنامه‌ریزی منابع انسانی: تصویرپردازی از چالش سالمندی نیروی کار، تهران: فصل‌نامه‌ی جمعیت شماره ۷۱، صص ۲۳ تا ۴۳.
- [۳] سربابی، حسن (۱۳۸۸). دریاچه‌ی جمعیتی ایران، تهران: فصل‌نامه‌ی علمی-پژوهشی برنامه‌ریزی، رفاه و توسعه‌ی اجتماعی، شماره ۱، صص ۳۳.
- [۴] قدرت، سعیدرضا (۱۳۹۱). شناخت اثرات پدیدگی گذار جمعیتی بر نوسانات جمعیت فعال ایران ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- [۵] مرکز آمار ایران (۱۳۹۱). نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰، تهران: مرکز آمار ایران.
- [۶] مرکز آمار ایران (۱۳۹۳). نتایج طرح‌های آمارگیری از نیروی کار ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۲، تهران: مرکز آمار ایران.

از باقی‌مانده‌ی فرصت پیش رو استفاده‌ی بهینه به عمل نیاید، پنجره‌ی جمعیتی به وام جمعیتی تبدیل می‌شود.

به قول خواستار [۲]، «هشدار که برای سیاست‌گذاران بخش دولتی، مدیران ارشد و مدیران منابع انسانی سازمان‌ها وجود دارد این است: جایزه‌ی جمعیتی را می‌توان گرفت و یا نگرفت، اما مطمئناً نمی‌توان دین جمعیتی را پس نداد.»

با توجه به مطالب فوق، رسیدگی به اشتغال، خصوصاً اشتغال جوانان باید در صدر مسائل سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قرارگیرد تا مرحله‌ی سالمندی جمعیت با حد اقل مشکلات پشت سر گذاشته شود.

توضیحات

- 1 demographic window
- 2 demographic gift
- 3 baby boom
- 4 demographic debt
- 5 dependency ratio

نشان‌دهنده‌ی نسبت افراد ۱۴-۰ ساله و ۶۵ ساله و بیش‌تر به جمعیت در سنین فعالیت، یعنی ۱۵-۶۴ ساله‌ها، ضرب در ۱۰۰ می‌باشد. نوسانات شاخص مذکور نشان‌دهنده‌ی تغییرات بنیادین ساختار سنی کشور در گذر زمان است و با توجه به آینده‌ی پیش رو روند نسبت وابستگی مجدداً به صعودی تغییر جهت خواهد داد، ولی این بار با افزایش شمار سالمندان (جدول ۲).

یکی از معیارهای تشخیص پنجره‌ی جمعیتی این است که نسبت وابستگی به زیر ۵۰ درصد می‌رسد. علاوه بر معیار فنی وابستگی زیر ۵۰ درصد، دیگر معیارهای فنی هم با ورود به مرحله‌ی پنجره‌ی جمعیتی همخوانی دارند. نسبت وابستگی که در سال ۱۳۴۵ به رقم ۹۹٫۸۲ رسیده بود، در سال ۱۳۸۵ به زیر ۵۰ درصد، یعنی ۴۳٫۴ و در سال ۱۳۹۰ به ۴۱٫۰۵ رسیده است.

به نظر می‌رسد علی‌رغم افزایش بی‌سابقه‌ی نسبت جمعیت در سنین فعالیت به کل جمعیت، هنوز نرخ مشارکت، نرخ بیکاری و خصوصاً نرخ بیکاری جمعیت جوان، زیاد است و این به آن معناست که جمعیت زیادی در سنین طلایی فعالیت و اشتغال، بیکارند یا جزئی از جمعیت خارج از نیروی کار هستند (شکل ۶). در صورتی که برای اشتغال جمعیت در سنین فعالیت، تدابیر مقتضی و کارا اندیشیده نشود فرصت کم‌نظیر فعلی به چالشی غیر قابل کنترل در آینده تبدیل می‌شود، که این همان تعبیر وام جمعیتی است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

شاخص‌های مختلفی نشان‌دهنده‌ی ورود کشور به پنجره‌ی جمعیتی هستند علی‌رغم ورود کشور به این مرحله، هنوز نرخ بیکاری زیاد است و نرخ مشارکت اقتصادی کم است. اگر